

رسائل العشاق و وسائل المشتاق

نسخه برگردان دستنویس شماره ۳۰۰۵

در کتابخانه اَلمالی ترکیه، کتابت ۶۸۵ق

علی بن احمد سیفی نیشابوری

بیدارش

دکتر جواد نیشابوری



سرشناسه
عنوان و نام پدیدآور
مشخصات نشر
مشخصات ظاهری
فروست
شابک
وضعیت فهرست‌نویسی
یادداشت
موضوع
موضوع
موضوع
موضوع
موضوع
موضوع
شناسه افزوده
رده‌بندی کنگره
رده‌بندی دیویی
شماره کتابشناسی ملی

سیفی نیشابوری، علی بن احمد، قرن ۶ ق.
رسائل العشاق و وسائل المشتاق / سیفی نیشابوری؛ به‌کوشش جلال‌الدین ری.
تهران: انتشارات دکتر محمود افشار با همکاری انتشارات سوره مهر، ۱۳۹۰.
۴۴۴ ص.
گنجینه زبان و ادبیات فارسی دری؛ ۸۰. مجموعه انتشارات تاریخی و ادبی / دکتر محمود افشار؛ ۲۴۳.
۶-۶۴۴۱۴۷-۶۲۲-۹۷۸
فیبا
چاپ تسخه برگردان کتاب سیفی نیشابوری در عهد خوارزمشاهیان.
شعر فارسی -- قرن ۶ ق.
Persian Poetry -- 12th Century
عشق -- شعر
Love -- Poetry
عشق در ادبیات
Love in Literature
بشری، جواد، ۱۳۶۳-
PIR ۲۷۸۰
۲۲/۸۴۱
۶۰۵۲۳۸۴

فهرست مطالب

پانزده	مقدمه
بیست و سه	منابع مقدمه
۱	رسائل العشاق (متن نسخه برگردان)
۳۸۷	فهرست اشخاص
۳۹۱	فهرست الفبایی ابیات

مقدمه

عرضه چاپ عکسی (نسخه برگردان) کتابی که احتمالاً «رسائل العشاق و وسائل المشتاق» نام دارد و بنی نیشابوری آن را در عهد سلاطین خوارزمشاهی پدید آورده، میجاء بررسی‌هایی است که از اوایل دههٔ نود خورشیدی آغاز شد و با سفر به استانبول در آذرماه ۱۳۹۱ (دسامبر ۲۰۱۲ م) و تهیهٔ تصویر رنگی دستنویس کمرسنگ شده و یگانهٔ آن از کتابخانهٔ «آلمالی» به واسطهٔ یکی از دوستان عزیز^۱ به شکل جای دنیال گردید. این کتاب، علاوه بر ارزش‌های متعدد و متنوع آن، گنجینه‌ای از اشعار سروده‌های کهن فارسی است که دلیل اصلی توجه نگارنده به آن، در واقع همین وجه بوده است. امید است در آینده بتوان در مطالعات شعرشناسی به این اشعار کهن و کم‌نظیر - که آینه‌ای از وضعیت شعر فارسی در خراسان بزرگ پیش از هجده‌جملهٔ مغولان به این خطه است - توجه بیشتری نشان داد و آن را از منظرهای

۱. دوست گرامی و هنرشناس، جناب ارطغرل ارتگین، زحمت تحصیل تصویر نسخه را در آن سفر متقبل شدند که در این‌جا به‌طور ویژه از ایشان سپاسگزاری می‌کنم. این دستنویس، گویا با سفارشی که در آن سال ثبت گردید، برای نخستین بار بود که تصویربرداری می‌شد. دوزی محل نگهداری نسخه از مراکز اصلی تجمع نسخه‌های خطی در ترکیه، مانعی بود که به سبب آن کمتر کسی از ایرانیان و محققان حوزهٔ ادب فارسی توانسته بود اصل دستنویس را از نزدیک ببیند و یا عکسی از آن فراهم آورد.

گوناگون، از جمله مطالعه در وضعیت ادب منظوم در ادواری چون سامانی، غزنوی اول^۱، سلجوقی^۲، غزنوی دوم و خوارزمشاهی، و همچنین مطالعات رباعی‌شناسی و جز آن، به‌دقت بررسی نمود. در این مقدمه کوتاه، لازم است درباره اصل کتاب و دستنویس واحد آن، یعنی همین نسخه مبنای چاپ عکسی، توضیحاتی کلی به دست داده شود.

نخستین بار عوفی بود که از این نگارش سیفی نیشابوری یاد کرد: «و ایفنی ساخته است به صد عشق‌نامه که عاشق به معشوق نویسد در معانی و احوال که میان عاشق و معشوق افتد، در غایت لطف آمده است و مقبول فیلا پسندۀ امانتست»^۳. هرچند او از عنوان دقیق اثر سخن نگفته، دستنویس را حاکم معتبر و کهن این کتاب که در کتابخانه عمومی شهر آملی (بر اساس سند خط ایچ من آناتولی: Elmalı) در جنوب غربی ترکیه، به شماره ۳۰۰۵ نگهداری می‌شود، دستنویس حاضر، عنوان «رسائل العشاق و وسائل المشتاق» بر پیشانی (برگ روان) خود دارد و احتمالاً نام صحیح اثر همین است. این نام، در واقع در یک نسخه خطی بیعی که در سوم ربیع الآخر ۷۲۹ق بر این برگ نوشته شده و عنوان اثر را هویدایی کند، آمده و تا به‌کنون کهن‌ترین سندی است که نام «رسائل العشاق و وسائل المشتاق» را برای این نگارش

۱. نگارنده در مقاله «برخی ابیات فارسی از سده چهارم و اوایل پنجم هجری در چند مأخذ کهن» بر اساس همین منبع، به ابیاتی از «عسجدی» (ص ۱۳۴مقاله)، «سیم» از منظومه مفقود «عین‌الحیات و شادبهر» از عنصری (ص ۱۳۵مقاله)، رباعی‌ای منسوب به «برخی سیستانی» (ص ۱۳۶مقاله؛ نیز برای سایر ابیات فارسی در این منبع، رک: ص ۱۳۲مقاله) و یک رباعی از «زینبی» (ص ۱۳۶مقاله) پرداخت و آن‌ها را منتشر کرد.

۲. درباره اشعار «ابن طلحه» در این منبع و سایر منابع موجود، کتابشناسی کوتاهی فراهم آمده است که امیدوارم به‌زودی نشر آن میسر شود.

۳. لباب‌الالباب، صص ۳۵۹-۳۶۰. نیز رک: «سیفی نیشابوری»، ص ۷۶. ستون اول، س ۲۶. که عبارت «در قالب غزل» درباره این کتاب، بایستی اصلاح شود.

سیفی نیشابوری اثبات می‌کند. نخستین بار گویا استاد احمد آتش (۱۹۱۷-۱۹۶۶م) از این دست‌نویس بسیار نفیس در مقاله خود پیرامون برخی نسخه‌های نفیس موجود در منطقه آنتالیا - که در سال ۱۹۴۸م در مجله زبان و ادبیات ترکی دانشگاه استانبول منتشر شد - یاد کرد.^۱ توصیف آتش چندان مورد توجه قرار نگرفت و در نشریات دانشگاهی و آثار دانشوران ایران، تنها در برگردانی که مرحوم استاد خیام‌پور از آن عرضه نمود،^۲ برای اولین و آخرین بار سخنی از این منقش‌پرورش به میان آمد.

یکصد نامه عثمانيه در قالب یک آئین‌نامه یا «ترسل‌نامه» در این کتاب در کنار هم عرضه شد که فهرست آن‌ها را می‌توان در برگ‌های ۴الف - ۷ب نسخه (صص ۷-۱۲) چاپ عکسی مشاهده کرد. رقم کاتب در زمینه‌ای پوشیده‌شده از طلا نوشته شده است. اما از آنجا که این لایه، شاید به سبب جنس ترکیبات به کاررفته در آن نسبت به سایر سطوح نسخه بیشتر فرسایش یافته، نام کامل کاتب در آن خوانده نمی‌شود. تنها می‌توان اطمینان یافت که او «محمود» نام داشته و «سمرقندی» نسبت بوده است (حدس احمد آتش در خوانش او از بخش آخر این نام: «الملقب بالحمید السمرقندی»). خوشبختانه، سال «خمس و ثمانین و ستمائه» (= ۶۸۵ق) نیز که سال اتمام کتابت نسخه است، در این بخش به وضوح دیده می‌شود و می‌توان با تکیه بر این تاریخ با مؤیداتی چون قرائن ظاهری نسخه‌پردازی و شیوه خوشنویسی دست‌نویس، به قطع و یقین آن را صحیح و سال ۶۸۵ق را زمان اتمام استنساخ دست‌نویس اعلام کرد. کاتب، این نسخه را در ۱۹۳ برگ، در قطع بیاضی (صحافی شده از عرض) و با ابعاد ۱۹/۷ در ۱۴ سانتیمتر، به خط نسخ خوشی که احتمالاً حرفه

1. Ahmed Ateş, 1948: 180- 183.

مقاله آتش بعدها در این منبع تجدید چاپ شد: دراسات فیما تحتویہ مکتبات استانبول و الأناضول من المخطوطات العربیة، ج ۳، صص ۶۹۱-۷۱۱.

۲. نشریات ترکیه: چند کتاب خطی مهم فارسی در گوشه‌ای از آسیای صغیر، صص ۱۶۷-۱۶۸.

کتابت را برای او اثبات می‌کند، با برخی تزئینات ارزشمند، از جمله نوشتن «بسم الله» های متعدد و با هنرنمایی های خاص در این باره، فراهم آورده است.

بی‌مناسبت نیست تنها برای دو نمونه از ارزش های این منبع کهن در مطالعات شعرشناسی، به وجود نقل های متعددی از خسرونامه، و همچنین وجود بیتی از منظومه مفقود «شادبهر و عین الحیاة» یا شاید «عین الحیات و شادبهر» سروده عنصری در آن اشاره شود. نگارنده در سال های اخیر مطالبی درباره خسرونامه منسوب به عطار گرد آورده است. آنچه توجه مرا بیش از پیش به این منضم کهن عاشقانه جلب کرد، در واقع همین کتاب سیفی نیشابوری بود^۱.

۱. اولین اشاره به وجود اسنادی که دربردارنده منظومه خسرونامه، در قالب یک سخنرانی در نشستی در دانشکده ادبیات و علوم انسانی با عنوان «کشفی در حوزه ساخت عطار» به تاریخ هشتم اسفند ۱۳۹۶، بر اساس این سند و نسخه کهنی از خسرونامه از اواخر سده هفتم هجری که در کتابخانه ملی پاریس نگهداری می‌شود و تاکنون در اغلب پژوهش های عطارشناسی و مطالعات مربوط به خسرونامه از آن غفلت شده بود، صورت گرفت (رک: <https://rtis2.ut.ac.ir/cv/j.bashary>).

امید است به زودی نتایج مطالعات مربوط به منظومه منسوب به عطار، که احتمالاً فریدالدین عطار، مدّاح خوارزمشاهیان آن را پدید آورده، در قالب یادداشتی فراهم آید. اخیراً اوستین اومالی (Austin O'Malley) از دانشگاه آریزونا، تنها بر اساس دستنویس کهن خسرونامه کتابخانه ملی پاریس، گفتاری پدید آورده و در آن بیان کرده که عطار نیشابوری عارف و صاحب سبک الطیر و جز آن، همان سراینده خسرونامه است. در حالی که سال ها پیش، استاد شفیع کدکن به این اعتقاد رسیده بود که خسرونامه را بایستی از دایره منظومه های عطار عارف خارج کرد. برای بررسی همه مستندات موجود و روشن شدن این بحث، لازم است نخست به جزئیات نوشته اومالی توجه کنیم (رک: ترجمه نوشته او، در دست تکمیل، احتمالاً برای چاپ در: مجله آینه پژوهش، برگردان صاحب این قلم)، و سپس با در نظر گرفتن سند بسیار کهنی چون رسائل العشاق سیفی - که قدیم ترین مکتوبی است که در آن به خسرونامه اشاره و ابیات متعددی از آن نقل شده است - بکوشیم تا معقول ترین موضع را در این باب اتخاذ نماییم.